

ЛИЦАРСЬКО-МІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ У «ЖИТТІ ДОН КІХОТА І САНЧО» М. ДЕ УНАМУНО

Тема статті — розгляд стратегій конструювання іспанської національної ідентичності у відомому есе Мігеля де Унамуно «Життя Дон Кіхота і Санчо». Мислитель перетворює міф про Дон Кіхота на наратив про ідеального лицаря, наслідування якого подає приклад особистісного й національного відродження. Унамуно розглядає образ Дон Кіхота в оточенні кастильських культурних героїв. Значна увага в статті приділяється унамунівській реінтерпретації пригод Дон Кіхота порівняно з життям засновника ордену єзуїтів Ієнатія Лойоли.

Дискусії з приводу іспанської національної ідентичності, спричинені мультикультурною багатонаціональною реальністю сучасної Іспанії, примушують дослідників звертати пильну увагу на вивчення етнонаціональних міфів, покладених в основу конкуруючих проектів національного буття країни, зокрема на так званий «кастеляноцентристський міф» — наукову віру в провідну роль Кастилії в іспанській історії й культурі. Намагаючись ре-деконструювати його, деякі відомі іспаністи, представники «культурних студій» (І. Фокс, Д. Лабаньї, Г. Грем, І. Савала та ін.), застосовують цілу низку герменевтичних процедур інтерпретації художніх текстів і явищ, які дають змогу, з одного боку, реабілітувати замовчувані голоси іспанських меншин (жінок, іммігрантів, «периферійних націоналізмів», геїв і лесбіянок тощо), принесених у жертву кастеляноцентризму, а з другого, «новими» очима поглянути на добре знайомі твори кастеляномовної класики. Дана стаття розвиває підходи вищезгаданих іспаністів і пропонує спробу перепрочитання відомого есе М. де Унамуно «Життя Дон Кіхота і Санчо» як тексту, що відіграє ключову роль у формуванні образу ідеального лицаря — одного з основних підсюжетів «кастеляноцентристського міфу».

Дане есе Унамуно є насамперед філософським твором, у якому мислитель вперше виклав свій варіант екзистенціалізму [російський переклад «Життя» див. 1], але поряд із тим у дослідницькій літературі склалася давня традиція сприйняття цієї книжки як іспанського національного євангелія, що розповідає про долю іспанського Христа — Дон Кіхота. «Дон Кіхот і Санчо Панса розглядаються ним (М. де Унамуно.— О. П.) у відриві від усього роману, як прояв первинних начал іспанського духу, іспанського

народу», — зазначає провідний російський іспаніст В. Багно [2, 260]. То й самий дослідник додає: «Унамуно намагався представити «кіхотизм» як своєрідний варіант національної іспанської релігії [2, 261–262]. Аналогічної точки зору дотримується відомий американський учений І. Фокс: Унамуно «робить із тексту Сервантеса філософсько-релігійний трактат, у якому пропонує новий ідеал для відродження Іспанії, поєднуючи релігійну проблематику з національною темою: Дон Кіхот — це іспанський Христос, Санчо — народ, а кіхотизм — національна релігія. За Унамуно, кіхотизм, віра, яка повстає проти розуму, і героїзм — ось характеристики іспанського буття, які не можна загубити під час просування країни шляхом модернізації» [3, 122]. «Дон Кіхот Унамуно...— символ глибинної Іспанії, традиції, яка не повинна померти. Він — інтраісторичне життя» [4, 4].

Таким чином, із погляду процитованих науковців, унамунівський Дон Кіхот постає нормою «іспанськості», а його безумство покликане стати іспанській нації прикладом для наслідування. Проте в наведеному висновку найбільш проблемним залишається саме визначення «іспанськості», оскільки історія іспанської літератури знає чимало випадків, коли інтелектуали відмовлялися визнавати за Дон Кіхотом право бути позитивним репрезентантом іспанської національної ідентичності. Зокрема Асорін і Х. Ортега-і-Гассет вважали, що Дон Кіхот може символізувати лише негативні риси іспанського народу, а справжнім і найвищим проявом іспанського духу є життя і творчість Сервантеса, автора роману «Дон Кіхот». Для представників «периферійних націоналізмів» Дон Кіхот взагалі може бути уособленням (також негативним) лише однієї частини іспанської спільноти —

Кастилії, яка претендує на гегемонію над іншими складовими багатонаціональної Іспанії. Ще один із батьків каталонського націоналізму, В. Алміраль, зауважує, що Дон Кіхот асоціюється з безпорадністю й непрактичністю кастильців, які не мають духу підприємливості, властивого каталонцям [3, 75].

Цікаво, що в «Житті Дон Кіхота і Санчо» ми знаходимо пасаж, який містить реакцію на критику каталоністського тлумачення історії Лицаря Сумного Образу. Коментуючи приїзд Дон Кіхота до Барселони, Унамуно згадує схвальну реакцію каталонських інтелектуалів на його попереднє есе «Смерть Дон Кіхоту!», перекладене каталонською мовою, в якому він благає сервантесівського героя померти, аби воскресити в собі Алонсо Кіхано Доброго. Унамуно підкреслює, що саме в Барселоні, яка «є маяком і центром нового індустріального життя Іспанії» [5, 197] і в якій найгучніше чуто критичні висловлювання проти кіхотизму, Дон Кіхот зазнає поразки від мешканця Саламанки бакаляра Самсона Карраско, що уособлює підступність і заздрість [5, 197]. «Так, тебе переможено у Барселоні, але бере над тобою гору житель Ла Манчі, бакаляр із Саламанки. Так, у Барселоні твій дух принижено, але до такого стану його доводить бакалярський і саламантинський дух. Тому що саме тут, у Барселоні, перемагає бакаляр Самсон Карраско» [5, 197]. Наведений уривок засвідчує, що Дон Кіхот як норма «іспанськості» протистоїть не тільки каталонізму, а й набагато більшою мірою кастильській закритості, що її символізує провінційна Саламанка. Ця закритість не зникає внаслідок урбанізації, а тільки трансформується, набуваючи нових форм, але не змінюючи своєї суті.

Для того щоб відповісти на питання, чим є «іспанськість» в Унамуно, на наш погляд, треба детальніше розглянути стратегії «пояснення й коментування» роману «Дон Кіхот», якими послуговується письменник в аналізованому есе, адже саме через них реалізується завдання створення образу вселюдини і взірцевого іспанця. Їхнім ядром є прагнення реабілітувати лицарсько-містичний ідеал, уособлений Дон Кіхотом і несправедливо, часто образливо принижений (знижений) і пародійований Мігелем де Сервантесом Сааведра. На відміну від останнього (згадаємо численні висловлювання Унамуно, що Дон Кіхот не є дитиною Сервантеса, оскільки той є лише інформатором історії, смисл якої до кінця не зрозумів), наратор есе налаштовується на абсолютно серйозне сприйняття вчинків ламанчського ідальго й намагається перетворити насмішкувату оповідь про його поневіряння на життє ідеального

лицаря. Головне своє завдання наратор бачить у знятті того нашарування жартівливості, яке викривлює справжню сутність кіхотизму: «Яка жорстока річ – жарт! Кажуть, що жартома, мій пане Дон Кіхоте, було написано твою історію з метою вилікувати нас від безумства героїзму, і додають, що жартівник досяг своєї мети. Твоє ім'я стало для багатьох квінтесенцією жартівливості й уживається як замовляння для того, щоб виганяти духів героїзму й зменшувати величне. Але ми ніколи не зможемо відродити енергії минулого, доки не будемо дивитися на жарти як на істину та не почнемо сприймати Дон Кіхота серйозно...» [5, 172].

Відповідно до цієї стратегії наратор есе бачить у кожному вчинку Дон Кіхота подвійні смисли: перший – глузливий, приписаний Сервантесом, – підлягає скасуванню, а другий – містичний, справжній, глибинний – виводиться із зони затемнення й оголошується істиною в останній інстанції, в яку треба вірити абсурдною вірою. Наратор есе застосовує практики містичного споглядання, завдяки яким кожна людина, кожний предмет або кожне явище, згадані Сервантесом, постають реінкарнацією вищих абстрактних сил (наприклад, вітряки – химерні уяви Дон Кіхота і водночас видимі знаки ненависного Унамуно поступу і т. п.). Таке подвійне бачення охоплює весь всесвіт, який впорядковується відповідно до лицарсько-містичного ідеалу.

У центрі його перебуває Дульсінея з Тобосо, яка оголошується синонімом Слави – бажання особистого безсмертя. Мандрований Лицар Дон Кіхот уособлює проводиря людства й іспанського народу (пізніше Ортега назве таких лідерів мас елітами), який просувається вперед, дослухаючись до голосу Віри. Простий селянин Санчо Панса, приземлений і практичний, неспроможний стати господарем самого себе, є водночас символом усього іспанського народу, який врешті-решт зберігає донкіхотівський ентузіазм. Для того, щоб служити Дульсінеї, мандрований лицар повинен виховувати в собі комплекс чеснот (вони ж моральні принципи людства), серед яких вирізняються фанатична віра в ідеал, честь, відданість ідеї, культ обов'язку й відповідальності, служіння, ширість, допомога ближньому, аскеза і т. ін., – одне слово, набір позитивних якостей, покладених в основу середньовічних лицарських практик, які в Унамуно нероздільно зливаються з містичними практиками християнських орденів, зокрема засновника ордена єзуїтів Ігнатія Лойоли, постійно згадуваного в есе й названого, як і Дон Кіхот, Лицарем віри.

В Унамуно Лойола і Дон Кіхот – духовні брати, які набувають самовизначення через духовний діалог одного з одним. «Житіє Дон Кіхота і Санчо» значною мірою побудоване як інтертекстуальна гра з «Житієм благословенного Отця Ігнатія Лойоли», написаного Ріваденейрою. За висловом Х. Бласко, уривки з останнього настільки часто включаються в текст есе Унамуно, що принципово трансформують текст Сервантесового роману в напрямку посилення лицарсько-містичного елемента, врешті-решт витворюючи «парадигму, в якій «я» унамунівського дискурсу (і, відповідно, «я» кожного з читачів) має знайти ідентифікаційні знаки, аби впізнати себе» [6, 58–59].

На думку Х. Бласко, крім життєпису Ріваденейри, на есе Унамуно також «вплинув» ще один твір Лойоли – «Духовні вправи». Зокрема Х. Бласко доходить висновку, що містичні практики, до яких вдається «справжній Дон Кіхот», відновлений Унамуно, в загальних рисах відтворюють систему самовдосконалення, розроблену Лойолою. Вона передбачає проходження крізь низку станів (мовчання, усамітнення, віддалення від людей), «спрямованих на створення умов, необхідних для медитацій, які мають переходити в дію» [6, 60], основний напрямок якої – активне, дієве наслідування Христа.

Х. Бласко наводить чимало прикладів «паралельних місць», наявних у «Житті Дон Кіхота і Санчо» Унамуно і «Духовних вправах» Лойоли. Наприклад, і в Унамуно, і в Лойоли спостерігається однаково негативне ставлення до чуттєвості, до будь-яких насолод, пов'язаних із тілесністю. Коментуючи розділ XXXV першого тому (епізод про битву Дон Кіхота з бордюгами вина), Унамуно звертає увагу читача на те, що неприхильний до Лицаря Сумного Образу оповідач підмічає, що в Дон Кіхота «ноги худючі, волохаті і не сказати б, щоб вельми чисті» [7, 221]. Той факт, що Дон Кіхот не має ніг, хоч як це парадоксально звучить, на думку Унамуно, характеризує його позитивно, оскільки свідчить про характерну для лицарів і містиків, і для Лойоли в тому числі, практику нехтування зовнішніми прикрасами.

Ще одна з єзуїтських норм, яку «поділяє» унамунівський Дон Кіхот, – байдужість (*indefeñencia*). Під останньою слід розуміти настанову «не бажати нічого для себе особисто», «бути вільним, немовби труп», «шукати і знаходити божественну волю в тому, що відбувається з твоїм життям» [6, 61]. Це означає, що людина повинна повністю й навіть сліпо поклатися на Бога. На думку Унамуно, саме так чинить Дон

Кіхот, не обираючи собі мети під час своїх пригод. Він стає взірцем таких чеснот, як покірливість і смирення. «На відміну від того, хто слабує на пиху, він не обирав пригод, не збирався робити це або щось інше, а покладався на випадок, і оскільки інстинкт тварини прямише залежить від Божого провидіння, ніж наша свобідна воля, він їхав туди, куди віз його кінь» [5, 27].

Можна навести ще чимало прикладів інтертекстуальних зв'язків між есе Унамуно і трактатом Лойоли, але «Житіє Дон Кіхота і Санчо» не слід вважати виключно релігійним твором, хоча релігійна проблематика в ньому порушується систематично. Унамуно послуговується прикладом засновника ордена єзуїтів для того, щоб запропонувати іспанському читачу кіхотизм як своєрідну громадську релігію, програму світських вправ, спрямованих на духовне очищення шляхом щеплення духовного безумства, без якого, на думку письменника, не відбудеться духовне й національне відродження.

Текстуальне зближення Дон Кіхота і Лойоли має для Унамуно ще одне значення: у ньому мислитель бачить шлях для розв'язання національної проблеми. Нагадаємо, що Лойола й Унамуно – баски, які реалізують себе на ниві кастильської культури, послуговуючись кастильською мовою. Подібна паралель була життєво важливою для Унамуно. Дон Кіхот у такому контексті стає означником нової мовно-культурної утопії, яка передбачає створення універсальної іспанської ідентичності, що базується на вищості кастильськомовної традиції. Розглянемо це питання докладніше, звернувшись до тих частин есе Унамуно, у яких він коментує двобій між Дон Кіхотом і біскайцем.

Зустріч із біскайцем відбувається в розділі VIII першого тому роману Сервантеса, а в розділі IX переростає в бійку. Національна приналежність учасників епізоду не залишається поза увагою Унамуно. Його коментар містить надзвичайно цікаву гру смислами слова «*vizcaíno*». Письменник відштовхується від факту поганого володіння біскайцем кастильською мовою. В оригіналі написано, що бійскаець розмовляє «*en mala lengua castellana u peor vizcaína*» – буквально «поганою кастильською і ще гіршою біскайською» [8, 81] (у дещо штучно прикрашеному перекладі М. Лукаша «ламанною кастильською і крученою біскайською» [7, 55]). Нагадаємо, що в Сервантеса прикметник «*vizcaíno*» є абсолютним синонімом приналежності людини до баскського народу, тобто Дон Кіхот зустрічає не жителя сучасної баскської провінції Біскайя, а представника баскської нації загалом, а його

«бійскайська мова» відтворює прийняті в іспанській літературі того часу прийоми пародіювання того, як баски розмовляли кастильською (див. примітки 28 – 29 коментаря видання ювілейного видання «Дон Кіхота» [8, 81]): «*Anda, caballero que mal andes; por el Dios que criome, que, si no dejas coche, así te matas como estás ahí vizcaíno*» [8, 81] (у перекладі М. Лукаша: «Гей, рицар лихої години! Клянусь на Бога, що мені створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убити» [8, 55]).

Унамуно, коментуючи вищезгаданий епізод, зберігає закладену першотвором Сервантеса традицію сприймати біскайця дона Санчо де Аспейтія як репрезентанта баскської нації загалом, про що свідчать його неодноразові звернення наратора есе від імені всіх басків. Двобій біскайця з Дон Кіхотом наратор есе змальовує як змагання двох типів іспанців – кастильця і баска. Кожен із них благородний і безумний. Кожен із них по своєму лицар, хоча бійскаець у Сервантеса за соціальним статусом – простий служник. За кожним із них культури, які налічують тисячі років («Ми, баски, не можемо датувати момент свого походження. Ми, баски, знаємо, хто ми і ким ми хочемо стати» [5, 48]). Обидва вони уособлюють потужні свідомості, сформовані відповідними типами пейзажів – кастильським і баскським: «О видовище, яке ми бачимо протягом тривалих століть, – боротьба двох Кіхотів: ламанчець і біскаець, житель кам'янистого степу і людина зелених гір» [5, 47].

Проте реальність багатонаціональної Іспанії вносить свої корективи, внаслідок чого в іспанській культурі модерного часу формується нова чутливість відносно національної приналежності, яка примушує розрізняти підтипи національних ідентичностей всередині певних націй, зокрема окремої біскайської ідентичності як частини баскської спільноти. У результаті «*vizcaíno*» в Унамуно, поряд із функцією репрезентанта всіх басків, також стає означником тих людей (не обов'язково басків), які живуть на території Біскаїї зі столицею в Більбао. Вже в романі «Мир посередині війни» Унамуно серед захисників карлізму згадує різні підтипи місцевої іспанської та баскської ідентичності (кастильці відмінні від наварців, баски загалом виділяються серед решти іспанців, а жителі баскських провінцій Алава або Гіпускуа відчують себе не схожими на біскайців). Навіть біскайська ідентичність в Унамуно постає неоднорідною, адже під час Третьої карлістської війни одні біскайці – мешканці сільських регіонів, які ідентифікують себе з традиціоналістською Іспанією, воюють з інши-

ми біскайцями – носіями ліберальної міської цивілізації Більбао.

Письменник, як відомо, сам походив із Більбао, тобто був біскайцем. У «Житті Дон Кіхота і Санчо» ми натрапляємо на пасажаж, який яскраво характеризує прихильне ставлення Унамуно до своєї «малої батьківщини»: «О земле моєї коліски, моїх батьків, моїх дідів і прадідів, земле мого дитинства і молодих років, земле, в якій я зустрів ту, що стала супутницею мого життя, земле моїх любовей, ти – серце моєї душі! Твоє море і твої гори, моя Біскаїє, зробили мене таким, яким я є; земле, з якої виростають твої дуби, буки, горіхові дерева і каштани, земле, соки якої напоюють моє серце, о моя Біскаїє!» [5, 48]. Очевидно, в наведеному уривку йдеться не про всю Країну Басків загалом, а саме про провінцію Біскаїя.

Таким чином, в унамунівському коментарі «біскаець» – одночасно і найменування всієї баскської нації загалом, як у Сервантеса, і представник конкретної місцевої ідентичності, сформованої в провінції Біскаїя. Унамуно постійно грає цими двома смислами, переходячи від одного до іншого. Ілюстрацією цього може бути той самий коментар недосконалої мови біскайця, про який уже йшлося. Унамуно зокрема пише: «Часто слова дона Санчо де Аспейтія цитуються лише з однією метою – поглузувати, хоч і подоброму, з того, як ми, біскайці, розмовляємо» [5, 46]. Тут може матися на увазі не тільки недосконала кастильська басків, а й погана (згадаємо оригінал «*reog*» – «ще гірша») баскська деяких жителів Країни Басків, зокрема біскайців, що живуть у Більбао. Прикладом такого біскайця є Ігнасіо Ітурріондо, один із головних персонажів роману Унамуно «Мир посередині війни». Сформований духом ліберального міста Більбао і своєю консервативною родиною, кастеляномовний баск, який забув мову своїх батьків, він свідомо гине за ідеали карлізму. В його долі трагічно перетинаються суперечності іспанського національного життя.

Ці суперечності, але зовсім по-іншому, перетинаються й у долі його автора. Будучи так само кастеляномовним баском, біскайцем, дитиною ліберального Більбао, Унамуно завжди залишається чутливим до конфлікту мов у власній свідомості – рідної (баскської), яку він, на відміну від свого персонажа, добре знав і досліджував як філолог, і вивченої (кастильської) (згадаємо слова Ортеги, що кастильська для Унамуно завжди залишається опанованою мовою). Чудово володіючи кастильською, Унамуно зберігає відносно неї певну дистанцію, яка дає йому змогу

дивитися на неї ніби з відстані, гостріше за кастильців відчуваючи її внутрішню красу й парадоксальність. Від боротьби-діалогу мов Унамуно переходить на рівень конфлікту ідентичностей, який, очевидно, ніколи не був ним остаточно подоланий: нове кастильське «я» мислителя, символізоване універсальним образом Дон Кіхота, наштотується на протидію його баскського «я», успадкованого з дитинства. «Його пам'ять фіксує ці коливання як суперечності, – зазначає Й. Хуарісті. – І, врешті-решт, оскільки немає іншої ідентичності, крім пам'яті, він із викликом будуватиме свою ідентичність на самому принципі суперечності» [9, 95].

Таким чином, унамунівський коментар двообою біскайця з Дон Кіхотом варто розглядати в контексті спроб мислителя розв'язати проблему своєї власної і, ширше, іспанської національної ідентичності. У такій перспективі начебто випадковий персонаж сервантесівського роману підноситься до рівня символу людини, яка зі стану місцевої закритості виходить у світ широкій іспанської (кастеляномовної) культури. Показово, що, попри міць і силу характеру біскайця, у двобої Дон Кіхот перемагає. Цьому факту Унамуно надає особливого тлумачення: на думку мислителя, це не просто бійка, в якій один індивід зазнає поразки від іншого, а сутічка ідентичностей, у якій кастильське бере гору над біскайським (баскським), хоча вищість першого над другим слід тлумачити не в расовому, а в культурному плані.

Відоме критичне ставлення Унамуно до баскської мови. Ще раніше, 1886 р., в одному з листів, базуючись на лінгвістичних ідеях А. Шлейхера, письменник стверджує, що кастильська мова більш досконала й вища від баскської, оскільки є флективною, тоді як баскська перебуває на «нижчому» – аглютинативному – рівні розвитку [9, 99]. Пізніше Унамуно відходить від принципу такої занадто прямолінійної «лінгвістичної сегрегації», але кастильська мова й культура завжди сприймаються ним як контекст спілкування, набагато ширший, ніж той, який може витворити баскська мова. Баскський націоналізм, який неможливо відірвати від отожднення члена баскської нації з баскською мовою, викликає в Унамуно підозру своєю вузькістю, провінційністю й догматизмом.

Вищість кастильської мови в «Житті Дон Кіхота і Санчо» виражено достатньо чітко. Характеризуючи владу біскайця, Унамуно посилається на слова Тірсо де Моліна: «Vizcaño es el hierro que os encargo, // corto en palabras, pero en obras largo» («Біскаєць – це залізо, яке я вам рекомен-

дую, // на словах короткий, але довгий у справах») [5, 46]. Оскільки фраза «на словах короткий, але довгий у справах» з'являється в контексті поряд із коментарем відносно поганого володіння біскайцем кастильською мовою, вона може тлумачитися двояко. Наведені рядки Тірсо натякають 1) на небагатослівність і водночас продуктивність біскайців (басків) на великі звершення і 2) на недосконалість самої мови, якою вони розмовляють. Ми наполягаємо на тому, що Унамуно має на увазі й те, й інше, тому що в іншому місці есе Унамуно прямо закликає біскайців і всіх басків плекати свою гідність, але при цьому вивчити кастильську мову. Унамуно вітає їхній перехід на кастильську, але водночас стверджує, що це не означатиме повного заперечення їхньої ідентичності, а натомість гарантуватиме духовні передумови для її розвитку. За парадоксальною логікою Унамуно, розмовляючи кастильською мовою, вони змінюватимуть її зсередини, аби зробити її засобом вираження своєї національної ідентичності. Перейшовши на кастильську, вони не тільки не втратять своєї ідентичності, а й отримають нові культурні можливості для того, щоб реалізувати свою національну унікальність – щоб бути почутими в усіх куточках світу: завдяки мові Дон Кіхота вона «пошириться світом, як колись вперше обійшла земну кулю каравела нашого Себестьяна Елкано, могутнього сина Гетарії, дочки нашого Біскайського моря» [5, 48].

Результатом саме такого синтезу кастильської мови та місцевого баскського благородного духу є життя й служіння гіпскуанця Іньйо Янеса де Оньєса і Саєса де Балда, з роду Лойоли, засновника Христового війська. Унамуно у своєму коментарі натякає, що біскаєць дон Санчо де Аспейтія може бути родичем або односельцем святого Ігнатія Лойоли, оскільки місце, в якому той народився, називається Аспейтія. Ця обставина важлива, аби підкреслити типово баскську міцну й шляхетну вдачу, репрезентовану обома [5, 48]. Звертаємо тут увагу на те, що Унамуно в «Житті Дон Кіхота і Санчо» принципово змінює тлумачення образу засновника ордену єзуїтів порівняно з романом «Мир посередині війни», який уже згадувався вище. У цьому творі Унамуно зазначає, що святий Ігнатій Лойола є ідентифікаційним знаком, однією з ікон карлізму [10, 291], яка репрезентує основу консервативної традиції, дух поля, протиставлений вільному способу життя торгового й ліберального Більбао. У цьому конфлікті Лойола постає символом закритості, провінційності, відсталості тих басків, які зберігають зв'язок із патріархальною

сільською культурою. Натомість у «Житті Дон Кіхота і Санчо», написаному дев'ятьма роками пізніше від роману «Мир посередині війни», вже після релігійної кризи Унамуно, а також після його переходу на кастеляноцентристські засади, святий Ігнатій Лойола змальовується вже не як місцевий баскський, а загальнонаціональний іспанський святий, який завдяки входженню в кастеляномовну культуру зміг розкрити свій універсальний духовний потенціал і, водночас, піднести на якісно новий рівень свою баскську тожсамість. На думку Унамуно, його життє — приклад того, як слід долати культурну обмеженість «периферійних націоналізмів», зберігаючи їхню унікальність.

Отже, ми бачимо, що в унамунівських коментарях двоюбою біскайця з Дон Кіхотом, хоч і з певними обмовками, але послідовно, проводиться ідея визнання вищості кастильської мови й традиції як засобу культурного вираження. В Унамуно кастильський лицар — оновлений культурний герой, породжений ґрунтом і способом життя Ла Манчі, — постає центром духовного притягування, навколо якого з різноманітних національних складових має утворитися єдина кіхотистська іспанська нація. Характерно, що в одному зі своїх есе з донкіхотівської тематики Унамуно називає Дон Кіхота не просто іспанським, а «кастильським Христом» [цит. за: 4, 5]. «Іспанськість», таким чином, в Унамуно тотожна кастильському як синоніму невичерпної духовної традиції, що, однак, не означає заперечення своєрідності й життєвої важливості інших «периферійних» культур. Унамуно також далекий від ідеалізації самої Кастилії (пригадаємо критику кастильської провінційності й задрості, репрезентованих образом бакаляра Самсона Карраско).

Кастеляноцентристське звучання есе Унамуно посилюється тим, що образ Лицаря віри Дон Кіхота в есе подається в традиційному ряду виключно кастеляномовних діячів іспанської культури: Сіда, героїчних персонажів Романсеро, мистиків Хуана де ла Крус і Святої Тереси де Хесус, героїв іспанської класичної літератури Середньовіччя й Золотого віку, державного діяча часів католицьких королів графа де Аро, дона Педро Фернандеса де Веласко [с. 178], конкістадора Франсіско Пісарро та ін. Ми не можемо погодитись із твердженням Х. Бласко, що для інтерпретації есе Унамуно принципове значення мають лише три першоджерела, з якими твір письменника встановлює системні інтертекстуальні зв'язки. До цих першоджерел дослідник зараховує 1) сам роман Сервантеса, 2) «Життє

Ігнатія Лойоли» Ріваденейри і 3) історію Ісуса Христа як її викладено у Святому Письмі [6, 57]. На нашу думку, виділена нами група імен, творів, явищ утворює четвертий самодостатній шар передтекстів, які інтерпретатор повинен враховувати, працюючи зі смислами унамунівського есе. Х. Бласко намагається не помічати їх або применшити їхнє значення в наративній стратегії Унамуно, оскільки його завдання — довести, що Дон Кіхот у розумінні дона Мігеля є насамперед «Лицарем віри», а не «Лицарем національного відродження» («caballero de la regeneraciun») [6, 55], а саме есе мислителя треба тлумачити перш за все як пам'ятку суто філософської, а не націоналістичної думки. Не заперечуючи значення «Життя Дон Кіхота і Санчо» як одного з ключових філософських творів Унамуно, ми все ж таки наполягаємо на тому, що суто філософський шар у ньому важко відірвати від національної проблематики, адже посилення на «хвороби Батьківщини», разом із так званою «рехенерасьоналістською риторикою», посідають чільне місце в тексті есе.

На наше переконання, образи та ідеї передтекстів, які містять кастеляноцентристську образність, розвивають і конкретизують лицарсько-містичний ідеал, накреслений Унамуно. Зокрема Свята Тереса, за Унамуно, постає такою самою прихильницею «рицарських романів», як Дон Кіхот та Ігнатій Лойола. Наратор есе закликає читача взяти її життє за приклад і не милуватися вчинками Христа, а повторювати їх (див. коментар донкіхотівських витівок у Сьєрра Морені) [5, 83]. Вона, як і Дон Кіхот, уособлює тип природного господаря, якому від Бога визначено покликання вести за собою людей і будувати храми [5, 168]. Писання і життє святої Тереси слугують обґрунтуванням принципів святого безумства [5, 111] і нехтування земною любов'ю заради шлюбу з Богом [5, 117], надихають на ресакралізацію життє на основі лицарсько-містичної аскези [5, 142]. Під впливом візії святої Тереси Унамуно остаточно перетворює Дон Кіхота на антикуртуазного лицаря, якого приваблює не еротичний ритуал, а лише високий творчий ідеалізм.

Не менш важливими для розвитку лицарсько-містичної риторики в Унамуно є посилення на інших героїв кастеляномовної культурної міфології. Коментуючи епізоди з левом (розділ XVII другого тому), Унамуно називає Дон Кіхота «новим Сідом Кампеадором» [5, 133] — оцінка знакова, враховуючи культ Сіда як найвищого втілення кастильського лицарського героїзму й громадського обов'язку, створений кількома

поколіннями іспанських інтелектуалів кастеляноцентристського спрямування. Сехісмундо з драми Кальдерона «Життя — це сон» оголошується ще одним духовним братом Дон Кіхота, оскільки обох персонажів об'єднує відчуття життя як чогось мінливого: «Бідний Дон Кіхот! На порозі смерті, відчуваючи наближення останнього часу, він сповідується і зізнається, що його життя було нічим іншим, як сном безумства! Життя — це сон! Таке остаточне рішення, істина, до якої, помираючи, приходять Дон Кіхот, і тут він зустрічається зі своїм братом Сехісмундо» [5, 216]. Духовно близьким Лицарю Сумного Образу, за Унамуно, є оспіваний своїм сином Хорхе славетний лицар Родріго Манріке, який смерті зумів протиставити своє добре ім'я й славу в нащадках.

Таким чином, в унамунівському коментарі історії Дон Кіхота лицарсько-містична риторика проростає кастеляноцентризмом, і навпаки, кастеляноцентристська образність підноситься до рівня загальнолюдської, національної й особистісної релігії. Завдяки цьому Унамуно вдається зробити з комічного персонажа архетип кастильського лицарства — «ікону іспанського націоналізму» (вислів І. Фокса) [3, 122]. Пізніше національно свідомі іспанські інтелектуали у своїх творах намагатимуться розвинути таке прочитання роману Сервантеса або заперечити його, але унамунівський «переказ» історії Лицаря Сумного Образу виявився настільки майстерним і переконливим, що створений ним донкіхотівський міф і досі залишається живим референційним полем в іспанській культурі.

1. Унамуно М. де. Житие Дон Кихота и Санчо.— М.: Наука, 2002.— 394 с.
2. Багно В. Е. Дорогами «Дон Кихота»: Судьба романа Сервантеса.— М.: Книга, 1988.— 448 с.
3. Fox I. La invención de España.— Madrid: Cátedra, 1997.— 224 p.
4. Zorrilla A. M. Miguel de Unamuno y Don Quijote. El nuevo mundo de espíritu.— <http://asale.org/ASALE/pdf/Lecturascervantinas/Zorrilla.pdf>.— P. 1–12.
5. Unamuno M. de. Vida de Don Quijote y Sancho.— Madrid: Espasa — Calpe, 1964.— 230 p.
6. Blasco J. La Vida de don Quijote y Sancho o lo que habría ocurrido «si don Quijote hubiese en tiempo de Miguel de Unamuno vuelto a mundo» // Letras Hispanas.— Vol. 1.— Issue 1.— Fall.— 2004.— P. 55–69.
7. Сервантес Сааведра М. де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі.— К.: Дніпро, 1995.— 703 с.
8. Cervantes M. de. Don Quijote de la Mancha.— Madrid: Real Academia Española, 2004.— 1250 p.
9. Juaristi J. El bucle melancólico. Historias de nacionalistas vascas.— Madrid: Espasa — Calpe, 2000.— 430 p.
10. Unamuno M. de. Paz en la guerra.— Madrid: Cátedra, 1999.— 511 p.

O. Pronkevych

CHIVALRIC VALUES IN MIGUEL DE UNAMUNO'S THE LIFE OF DON QUIJOTE AND SANCHO

*The subject of the paper is strategies of constructing the Spanish national identity in Miguel de Unamuno's essay *La vida de Don Quijote y Sancho*. The philosopher transforms the myth of Don Quijote into a narrative about the ideal knight, which is supposed to serve as a model for personal and national rebirth. Unamuno places Don Quijote's image among stories of other Castile cultural heroes. The larger part of the article is devoted to a dialogic reinterpretation of Don Quijote's adventures in comparison with the life of Ignacio Loyola.*